Matei Basarab – Domnitorul care a ctitorit cele mai multe biserici şi mănăstiri fortificate

de Comnf. Univ. dr. George V Grigore

Într-o vreme în care Imperiul Otoman interzicea construcția de cetăți sau fortificații pe teritoriul Țării Românești, spre a nu apare o luptă susținută de apărare în cazul unui atac destinat cuceririi acestor teritorii, domnitorul Matei Basarab ridica biserici și mănăstiri fortificate. A fost o formă de ocolire a ordinului imperial și de crearea a unor posibile baze întărite de rezistență. Matei Basarab (uneori cunoscut ca și Matei Brâncoveanu, n. 1580, Brâncoveni – d. 9 aprilie1654) a fost domnulȚării Românești între anii 1632 și 1654. Domnia sa a fost marcată de dese confruntări cu Vasile Lupu, domnul Moldovei. Pe plan cultural, Matei Basarab a ctitorit și a refăcut o seamă de lăcașuri de cult. Prin bunicul său, Vâslan din Caracal, Matei din Brâncoveni (sau Brâncoveanu) descindea din puternica familie a boierilorCraiovești. Această origine i-a justificat, de altfel, adoptarea numelui de „*Basarab*” imediat după urcarea pe tron, considerându-se nepot al lui Neagoe Basarab și deci urmașul acestuia. Era fiul lui „Danciul din Brâncoveni” (județul Olt), fost mare vornic, în timpul domniilor lui Ștefan Surdul (1591 - 1592) și Alexandru al III-lea cel Rău (1592 - 1593) și oștean al lui Mihai Viteazul, căzut în bătalia de la Șelimbăr și înmormântat la Alba Iulia. Mama lui a fost jupâneasa Stanca, tot din Brâncoveni. Matei Basarab a fost, la rândul lui, căpitan în oastea lui Mihai Viteazul, comandant al detașamentelor oamenilor liberi și breslașilor din Craiova. Matei Basarab a fost căsătorit cu Elena Năsturel (prenume ortografiat și *Elina*), a patra fiică a marelui logofăt Radu Năsturel din Fierăști (Hierăști) și sora lui Udriște Năsturel.Încă din timpul domniei lui Leon Tomșa a încercat să ia

tronul cu ajutorul lui Rakoczy I al Transilvaniei (1630). Agitația din țară a crescut și mai mult sub următorul domnitor Radu Iliaș (1632), până ce Poarta, luând în considerare și darurile făcute personal de Matei, îi încredințează tronul cu toată împotrivirea intrigilor grecești manevrate mai ales de bogătașul Celebi Curt (martie1633). Menține pacea cu Turcia, încheie pact de alianță și prietenie cu Gheorghe Rákóczi I (1635), precum și cu Sfântul Imperiu Roman, Polonia și Veneția (1636, 1637, 1639). Vasile Lupu, domnitorul Moldovei, a tot încercat în mod repetat să-l detroneze pe voievodul muntean, servindu-se de intrigi, denunțuri la Poarta otomană și atacuri militare. Corupând pe câțiva înalți dregători turci, profitând de problemele externe ale Imperiului Otoman, Lupu a reușit să obțină prin intrigi detronarea de către sultan a lui Matei. În replică, acesta i-a putut câștiga de partea sa pe demnitarii otomani, de la care a obținut executarea dregătorilor care îl sprijiniseră pe domnitorul Moldovei, iar pe de altă parte a respins atacurile armate ale lui Vasile Lupu la Focșani (noiembrie1637) și la Ojogeni, pe Prahova (decembrie1639). Lupu, pierzându-l pe fiul său Ioan, căruia voia să-i lase domnia Moldovei, el însuși intenționând să o ia pe a Munteniei, se împacă cu Matei, prin mitropolitul său Varlaam (1644). În semn de pace, fiecare voievod zidește câte o mănăstire în țara celuilalt (mănăstirea *Stela* în Târgoviște și mănăstirea *Soveja*la Putna). Împăcarea însă nu ținut mult. Lupu intră într-un nou conflict cu Matei (1650) și-l amenință cu invazia în momentul în care acesta se îmbolnăvise (1652). Însă bătrânul Basarab, în alianță cu Gheorghe Rákóczi al II-lea, îl ajută pe pretendentul Gheorghe Ștefan să-l detroneze pe Vasile Lupu (aprilie1653). Lupu izbutește, împreună cu ginerele său cazacul Timuș, să-l alunge pe Gheorghe Ștefan în Muntenia și se îndreaptă asupra lui Basarab, însă la Finta, pe Ialomița e bătut (mai1653) și pierde pentru totdeauna tronul Moldovei. Matei Basarab nu s-a bucurat multă vreme de liniște deplină. Bătrânețea și o rană căpătată la Finta, o răscoală a seimenilor (lefegii străini) și a dorobanților, i-au grăbit sfârșitul. A fost înmormântat la Târgoviște, de unde a fost mutat

în 1658 la ctitoria sa - Mănăstirea Arnota - de către un sobor de preoți, în frunte cu patriarhul Macarie al Antiohiei și secretarul acestuia, cărturarul Paul de Alep, care se aflau atunci în Țara Românească.Epoca lui Matei Basarab a fost una de înflorire culturală, de închegare a unei școli artistice, fără de care „explozia” brâncovenească ce a urmat nu ar fi fost posibilă. A fost un adevarat „Mecena”,un protector al culturii, sprijinitor al ortodoxiei, militând pentru păstrarea nealterată a tradiției ortodoxe. Toate aceste însușiri ale sale, vor contribui la consacrarea suveranului ca cel mai mare ctitor ortodox al poporului român, un adevarat patron al bisericii. Mitropolia Țării Românești beneficiază de danii de sate și imunități fiscale si de sprijinul domniei pentru refacerea bisericilor. În 1645 domnitorul Matei Basarab a plătit taxele pentru întreg muntele Athos. Matei Basarab a fost cel care a adus o contribuție majoră în înlocuirea limbii slavone cu cea românească, în viața oficială, religioasă și civilă. El a introdus prima legislație scrisă: *„Pravila mică”* (tipărită la mănăstirea Govora, 1640), care a fost tradusă din limba slavonă de către Moxa, precum și *„Îndreptarea legii”* (Târgoviște, 1652).Organizarea armatei a beneficiat de o atenție specială din partea voievodului, efectivele acesteia ajungând la 40.000 de ostași. Totodată, Matei Basarab dispune construirea unor noi fortificații. De remarcat rămân și cele 3 războaie câștigate împotriva domnului Moldovei, Vasile Lupu, care se încăpățâna să revenidice tronul lui Matei Basarab. Tot Matei Basarab (1632-1654) a fost inițiatorul și comandantul general al Ligii antiotomane, constituită din Țările Române, Polonia și Rusia. Cel care a fundamentat ideologic doctrina poporului român a fost savantul domnitor al Moldovei, Dimitrie Cantemir (1693, 1710-1711), membru al Academiei din Berlin. Liga antiotomană a eșuat în cele din urmă din cauza lipsei de coordonare. Lunga domnie a lui Matei Basarab a fost o epocă de fervoare religioasă și dezvoltare culturală așa cum o arată numărul foarte mare de ctitorii voievodale și boierești. Matei Basarab a ridicat de la temelie 46 de biserici, la care se adaugă refacerea multor altora, atât în țară,

cât și la Muntele Athos, precum și pe teritoriul actualei Bulgarii, la Vidin și la Șistov. Dacă Ștefan cel Mare a zidit 45 de biserici și mănăstiri, Matei Basarab a zidit 46, atestate documentar, fiind astfel cel mai de seamă ctitor bisericesc al neamului românesc (conform lui C. C. Giurescu). Printre altele, a reconstruit Episcopia Buzăului, „*după ce mai întâiu au dărâmat din temelie pre cea veche, făcută de strămoșii săi, arsă și stricată de năvălirile varvaricești*”, așa cum scria un cronicar al vremii.Dar cea mai cunoscută dintre ctitoriile lui Matei Basarab rămâne Mănăstirea Arnota (din actualul județ Vâlcea), ridicată între anii 1633-1636, pe locul unui lăcaș de cult mai vechi. Biserica mănăstirii a fost pictată de Stroe din Târgoviște. Pe lângă temele religioase tradiționale sunt de remarcat portretele votive ale ctitorilor (Matei Basarab și Doamna Elina), din pronaos, precum și o remarcabilă decorație florală în locurile libere dintre medalioane. Portretul lui Matei Basarab, înfățișat bătrân, cu părul alb, este considerat unul dintre cele mai frumoase portrete de voievozi români care s-au păstrat până în zilele noastre. Tot la Mănăstirea Arnota se află și mormântul lui Matei Basarab, precum și cel al Doamnei Elina, soția voievodului. A terminat de asemenea construcția Mănăstirii „*Sfinții Voievozi*” din Slobozia, care a fost sfințită în anul 1634 de patriarhul Chiril Lukaris, în prezența domnului Matei Basarab.

Deşi o legendă spune că Ştefan cel Mare a construit câte o biserică după fiecare luptă purtată, există acest domnitor român care îl detronează când vine vorba de zidirea de lăcaşuri sfinte. Numărul exact al bisericilor şi mănăstirilor ridicate de Matei Basarab nu se cunoaşte cu certitudine, dar există voci care vehiculează chiar un număr de 150. Unul dintre specialiştii care au studiat viaţa domnitorului Matei Basarab este directorul *Direcţiei de Cultură Vâlcea*, prof.dr. Florin Epure, a cărui teză de doctorat s-a numit „*Ctitoriile lui Matei Basarab din Oltenia*”. „Matei Basarab a zidit mai multe lăcaşuri sfinte, în Ţara Românească, decât oricare alt domnitor. Istoricul Constantin C. Giurescu l-a numit, pe bună dreptate, „*cel mai*

mare ctitor al neamului nostru“. Călătorul sirian Paul de Alep este încredinţat că domnitorul a înălţat 150 de biserici, luând în considerare, desigur, şi celelalte ctitorii ridicate în acea perioadă de cler sau boierime. „*Această cifră poate părea exagerată, însă cei mai mulţi istorici consideră că voievodul a ridicat din temelie peste treizeci de biserici la care se adaugă refacerea multor altora, atât în ţară, cât şi la Muntele Athos, la sud de Dunăre, în Ardeal şi Moldova*”, explică prof. dr. Florin Epure. Alte voci susţin că dacă Ştefan cel Mare a zidit 45 de biserici şi mănăstiri, în cazul lui Matei Basarab este vorba de 46, toate acestea fiind atestate documentar. În fapt, numărul este discutabil şi în cazul unuia şi în cazul celuilalt domnitor. Cei mai mulţi specialişti înclină să creadă că în cazul lui Matei Basarab se poate afirma că a construit de la zero şi a refăcut 126 de monumente, printre care zeci de biserici sau mănăstiri, cu mult peste Ştefan cel Mare. Această variantă o regăsim şi în *Enciclopedia Oraşului Târgovişte*, în care se precizează că Matei Basarab a fost domnitorul român cu cea mai amplă activitate culturală, care a ctitorit 46 de biserici sau mănăstiri. Cu certitudine se ştie că din cele 116 danii ale lui Matei Basarab, confirmate documentar, 87 au fost dăruite bisericilor şi mănăstirilor. Aminteam că pe lângă zecile de biserici ridicate din temelie, a contribuit şi la refacerea altora - atât în Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, dar şi la Muntele Athos ori la sud de Dunăre (teritoriu al *Geților sudici*), în perioada în care a domnit timp de 22 de ani „*pe tronul Basarabilor*” dovedindu-se „*un protector al culturii şi limbii române şi un mare sprijinitor al Bisericii*”, dar şi un „*adevărat păstor şi domn părinte*”, după cum avea să-l descrie istoricul Nicolae Iorga. „*Vasta operă ctitoricească a epocii lui Matei Basarab nu s-a rezumat doar la ridicarea unor construcţii noi, ci şi la repararea sau amplificarea celor existente, deteriorate de catastrofalul cutremur din iulie 1628 sau de lipsa de îngrijire*”. În această vreme „*întreaga ţară apărea ca un şantier vast, în care toate vechile monumente căpătau o haină nouă*“, după cum preciza şi Nicolae Stoicescu în lucrarea dedicată marelui domnitor”,

ne mai lămureşte şeful de la Cultura vâlceană. Matei Basarab a înălţat în Moldova - Soveja sau „Dobromira” şi în Transilvania - biserica de la Porceşti - Turnu Roşu, Sibiu. La sud de Dunăre, în Bulgaria a ctitorit: „*Sfinţii Apostoli”* din Sviştov, precum şi „*Sfânta Paraschiva*” şi „*Sfântul Pantelimon*” din Vidin. Iar la Muntele Athos şi-a întrecut străbunul - pe Neagoe Basarab - prin contribuţiile aduse. Unele biserici de aici au fost reconstruite, altele repictate, înzestrate cu preţioase dani. Este şi cazul Bisericii *„Sfântul Mihail al Sinadelor*” din Marea Lavră (de la Muntele Athos), loc în care se găseşte şi astăzi tabloul votiv al domnitorului Matei Basarab şi al Doamnei Elena. Biserica mare de la Xenofon este refăcută tot de către domnitorul român, ca şi katoliconul şi pridvorul de la Dionisu, trapeza de la Hilandar, Simonopetra, Cutlumuz, Pantocrator şi Rusikon, după cum aflăm de la directorul Florin Epure. „*Matei Basarab „domn şi gospodar al întregii ţări a Ungrovlahiei” şi „evlavioasa lui soţie, Doamna Elena” au dăruit Sfintei Mănăstiri Hilandar o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului, ferecată în argint şi somptuos împodobită, realizată de Longhin Korenić, mitropolitul Ienopolei*”, ne mai spune acesta. Dovezile au demonstrat faptul că a sprijinit şi bisericile creştin-ortodoxe aflate sub dominaţia Înaltei Porţi. Revenind însă la ctitoriile de pe plaiurile noastre, cea mai cunoscută dintre acestea este *Mănăstirea Arnota*, din judeţul Vâlcea, dar cea mai monumentală este considerată *Mănăstirea Căldăruşani*, din judeţul Ilfov, în apropiere de Bucureşti, înconjurată din trei părţi de lacuri. „*Ansamblul fortificat al mănăstirii Arnota, de la Costeşti, este unul dintre primele şi cele mai reprezentative ctitorii ale domnitorului Matei Basarab, care şi-a dorit să clădească aici necropola familiei sale. Domnitorul a ridicat acest sfânt lăcaş, între anii 1633 - 1636, pe locul unei biserici de lemn din secolul al XVI-lea, clădită de tatăl său Danciu. Legenda întemeierii Arnotei spune că domnitorul, care era urmărit de turci, s-ar fi ascuns în aceste locuri, iar un arnăut şi-a dat viaţa pentru ca domnul să scape teafăr. În semn de mulţumire pentru împlinirea rugii către Dumnezeu, domnitorul a*

zidit acest sfânt aşezământ monastic", ne lămureşte prof. dr. Florin Epure. Unul din portretele lui Matei Basarab, cel care îl înfăţişează bătrân, cu părul alb, „*este considerat unul dintre cele mai frumoase portrete de voievozi români care s-au păstrat până astăzi. „Înfăţişarea sa, desprinsă din tablourile votive de la mănăstirile Arnota, Hurezi, Dintr-un Lemn, Govora, Mamu, Brebu, Brâncoveni, Strehaia şi din miniaturile gravate pe paginile cărţilor tipărite de el, îi descoperă dragostea faţă de Biserică prin seninătatea feţei şi bunătate, faţă de valorile familiei creştine prin alăturarea Elinei Doamna în rândul ctitorilor, faţă de neam prin sobrietatea care-i descoperă fermitatea şi responsabilitatea creştină*", ne mai lămureşte specialistul vâlcean. „*Contribuţia epocii mateine la evoluţia fenomenului arhitectural dezvoltat în spaţiul muntean, a fost apreciată, în primul rând, prin acest număr covârşitor de edificii realizate, aspect remarcat de mulţi contemporani, fie călători străini, fie oameni de cultură, în cronica ţării se afirmă că domnul „au făcut multe mănăstiri şi biserici", iar cronicarul Radu Popescu consemna faptul că „până la acest domn, puţine ziduri au făcut domnii cei mai dănainte: iar Matei-Vodă au înfrumuseţat ţara cu de tot fealiul de ziduri: mănăstiri, biserici, case domneşti*", mai aflăm de la directorul Epure. „Printre marile ctitorii mateine se numără şi mănăstirile: Căldăruşani, Sadova, Măxineni, Plătăreşti, Strehaia, Plumbuita, Brâncoveni, Cornăţel, Negoeşti, Brebu, schiturile: Bărbăteşti, Pinul, biserici de mir, ca: *Sărindar* şi *Sfinţii Apostoli* din Bucureşti, *Sfântul Dumitru* din Craiova, *„Sfinţii Împăraţi*" şi „*Sfântul Nicolae*" Androneşti din Târgovişte, „*Sfinţii Apostoli*" din Ploieşti, „*Sfântul Procopie*" din Gherghiţa - Prahova, „*Sfântul Gheorghe*" din Piteşti; *„Intrarea în Biserică*" din Caracal, Drăgăneşti - Teleorman, Pârşcovani şi Dobroteşti - Olt, „*Adormirea Maicii Domnului*" sau „*Negru Vodă*" din Câmpulung etc.", susţine directorul culturii vâlcene. Deşi a refăcut *Mănăstirea Brâncoveni*, din aceasta nu se mai păstrează decât turnul - clopotniţă, stăreţia şi o parte din zidul de incintă. „Din notiţele misionarului catolic Petru Bogdan Bakšić aflăm

că la 1640, Matei Basarab „*a întărit-o ca pe o cetate şi, deasupra porţii, [a zidit] un turn puternic“.* În acelaşi an, domnul Ţării Româneşti amintea *Mănăstirea Brâncoveni* printre cele construite de el „*de iznoavă din temeiu*”. La fel şi *Mănăstirea Măxineni* este enumerată de Matei Basarab, în hrisovul solemn de la 27 noiembrie 1640, în rândul marilor ctitorii”, alături de lăcaşul de cult din localitatea Plătăreşti, *Mănăstirea Brebu*, din satul denumit în trecut Malu Lupului (denumire strămoșească), *Mănăstirea Dintr-un Lemn*, „căreia îi hotăra statutul de mănăstire neînchinată către Locurile Sfinte, alături de celelalte ctitorii: de la Arnota, Câmpulung, Brâncoveni, Căldăruşani”, mai aflăm de la Florin Epure. A ctitorit inclusiv bisericile vâlcene de la Râmeşti - Horezu şi Grămeşti - Pietreni. Considerat un adevărat Mecena, „*protector al culturii, sprijinitor al ortodoxiei*”, Matei Basarab a militat pentru păstrarea nealterată a tradiţiei ortodoxe. A fost înmormântat la *Biserica Domnească de la Târgovişte*, lângă soţia sa. Mormintele lor au fost profanate, motiv pentru care trupurile au fost strămutate la *Mănăstirea Arnota*.

Urmaș al vechii caste basarabe, acest domnitor român a fost un adevărat patriot, promovând cultura, spiritualitatea și valorile românești, pe întreg teritoriul ancestral al *Geților de Aur primordiali*, chiar și în afara granițelor Țării Românești.

Bibliografie:

1) Prof. dr. Florin Epure - „*Ctitoriile lui Matei Basarab din Oltenia*”, Editura Rao, București, 2014;
2) Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*, Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1908;
3) *Enciclopedia Cugetarea*, de Lucian Predescu, 1940;

4) Revista *Magazin istoric* nr.8 din august 1977;
5) Nicolae Stoicescu – „*Matei Basarab”*, Academia R. S. România, București, 1988;
6) Stoicescu, Nicolae (1971), *Dicționar al Marilor Dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, București: Editura enciclopedică română;
7) Veniamin Nicolae – „*Ctitoriile lui Matei Basarab”*, București, 1982;
8) Cornelia Pillat – „*Pictura murală în epoca lui Matei Basarab”*, Editura Meridiane, București, 1980.

Surse:adevarul.ro; ziarelife.ro; istorielocala.ro; studentie.ro; biserici.org; fundatiasnagov.ro





Matei basarab



Domnitorul Țării Românești Matei Basarab din vechea castă Basarabă (cu „cuca” domnească pe cap – semn al Cucului, al Craiului, al Domnului singuratic) - pictură

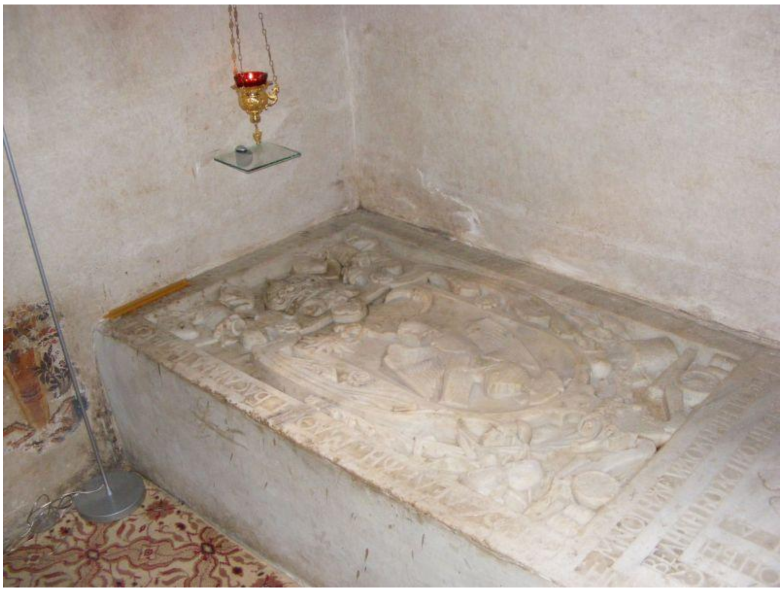


Domnitorul Țării Românești Matei Basarab din vechea castă Basarabă, cu barba albită (cu coroana domnească cap – semn al Cortului Ceresc al Domnului, al Mitrei, al Constelațiilor) – pictură





Piatra de mormânt a marelui domnitor al Țării Românești Matei Basarab



Piatra de mormânt a marelui domnitor al Țării Românești Matei Basarab la Mănăstirea Arnota





Manastirea Sadova



Mănăstirea Plătărești



Domnitorul Țării Românești Matei Basarab din vechea castă Basarabă, împreună cu Domna sa Elina. (Mănăstirea Arnota) - pictură



Primitoarea biserică domnească a Sfinţilor Apostoli.Domnitorul Țării Românești Matei Basarab din vechea castă Basarabă, împreună cu Domna sa Elina.



Mănăstirea Nucet



Mănăstirea Dintr-un lemn



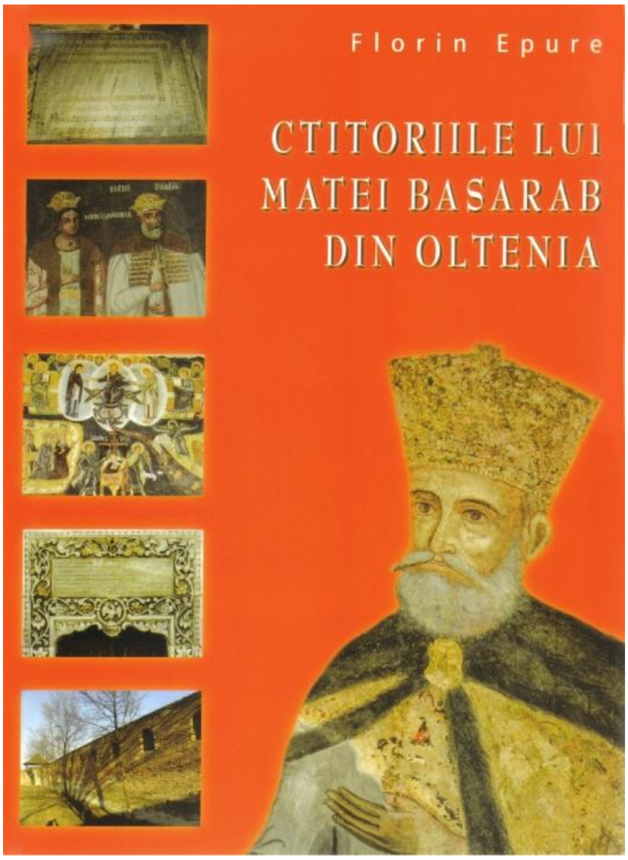
Mănăstirea Arnota, ctitorie a domnitorului Matei Basarab, din vechea casta Basarabă



Mănăstirea Arnota, ctitorie a domnitorului Matei Basarab, din vechea casta Basarabă



Mănăstirea Arnota, ctitorie a domnitorului Matei Basarab, din vechea casta Basarabă



Coperta volumului „Ctitoriile lui Matei Basarab din Oltenia” de Florin Epure, apărut la Editura Rao (București, 2014)



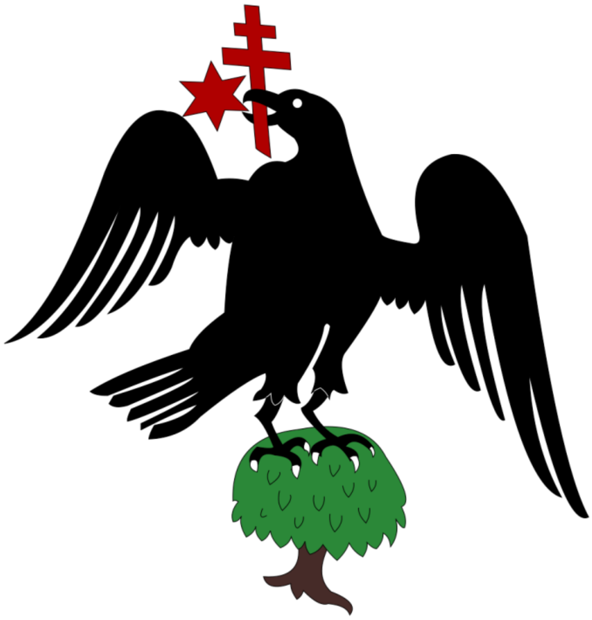
Pravila *Îndreptarea legii* – apărută în timpul domniei lui Matei Basarab



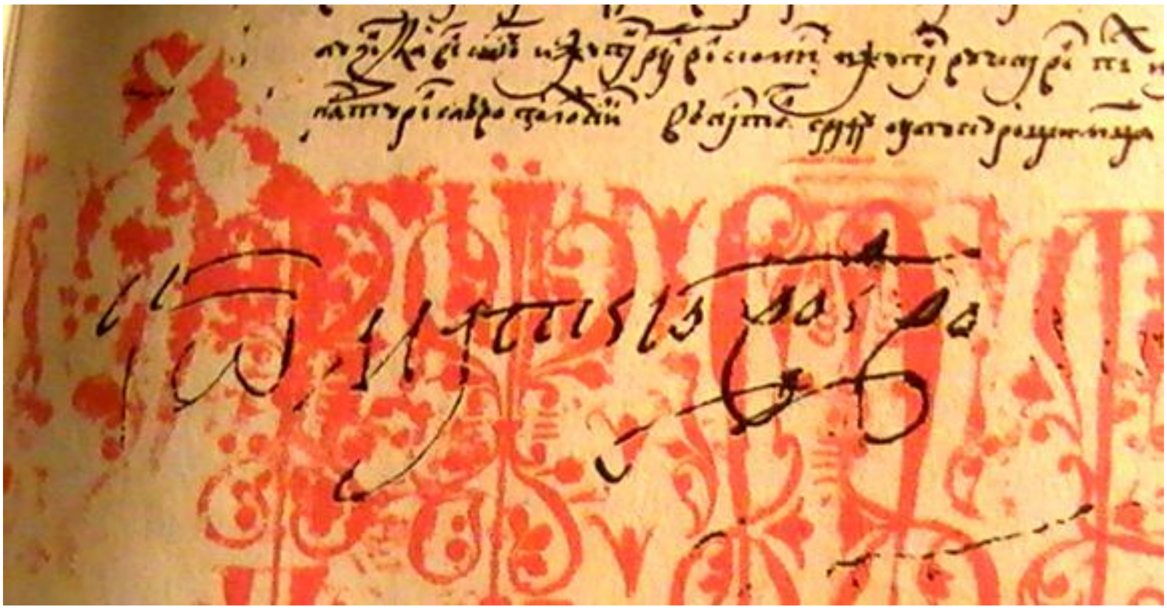
Stema Ţării Româneşti la 1700



Matei Basarab cu fiul său (stânga) și cu soția Elina Năsturel (dreapta)



Steagul Țării Românești (cca. 1593 - 1611). Acest model a fost compus de fostul dascăl Dan Cernovodeanu, după două descrieri contemporane identice ale pavilionului lui Mihai Viteazul (1593 - 1601) și al lui Radu Șerban (1602 - 1611), care este reprezentat de un corb cu o cruce roșie dublă și o stea roșie în berk, stând peste un ienupăr verde. (Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638) Pasărea este o combinație între aquila și corbul (Mama Gaya Vultureanca getică, ce stă pe Pomul veșnic al Vieții, ținând în cioc crucea roșie – prețul sângelui cu conținut de fier și steaua care va veni, anunțând nașterea Fiului ce va aduce sabia - judecata), așa cum apare pe sigiliile contemporane. Imagine din Magazin istoric nr 6/1970 și Magazin istoric nr 7/1975.



Semnătura lui Matei Basarab



Mănăstirea Crasna – Matei Basarab